

Основні напрями вдосконалення правового регулювання судово-економічної експертизи в Україні

10-2017. P. 7

Романів С.Р.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри аудиту, ревізії та аналізу
Тернопільського національного економічного університету

Голяш І.Д.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри аудиту, ревізії та аналізу
Тернопільського національного економічного університету

Статтю присвячено актуальним питанням визначення основних напрямів удосконалення правового регулювання судово-експертної діяльності, зокрема у сфері проведення судово-економічної експертизи, що є одним із завдань експертного забезпечення правосуддя в Україні. Представлено основні тенденції розвитку сучасного інституту економічної експертизи в рамках процесу судочинства і за його межами відповідно.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, економічна експертиза, правове регулювання, регламентація, правосуддя.

Романів С.Р., Голяш І.Д. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СУДЕБНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В УКРАИНЕ

Статья посвящена актуальным вопросам определения основных направлений усовершенствования правового регулирования судебно-экспертной деятельности, в частности в сфере проведения судебно-экономической экспертизы, что является одним из заданий экспертного обеспечения правосудия в Украине. Представлены основные тенденции развития современного института экономической экспертизы в рамках процесса судопроизводства и за его границами соответственно.

Ключевые слова: судебно-экспертная деятельность, экономическая экспертиза, правовое регулирование, регламентирование, правосудие.

Romaniv S.R., Golyash I.D. THE MAIN DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF LEGAL REGULATION OF FORENSIC AND ECONOMIC EXPERTISE IN UKRAINE

The article is devoted to topical issues determine the main directions of improvement of legal regulation of forensic activity, particularly in the field of forensic and economic expertise, which is one of the tasks of expert support of justice in Ukraine. The basic trends of modern institute of economic expertise within the judicial process and beyond, respectively.

Keywords: forensic expert activity, economic expertise, regulation, regulation, judgment.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні умови економічного розвитку України характеризуються реформуванням державної судово-правової системи, що, на жаль, супроводжується криміналізацією суспільства і стрімким зростанням правопорушень у фінансово-господарській діяльності відповідно, тому основним завданням чинного законодавства є захист законних інтересів держави, суб'єктів підприємницької діяльності і споживачів у господарській сфері.

При цьому судово-економічна експертиза, виступаючи процесуальною формою дослідження на основі спеціальних знань у різних галузях економіки, вирішує широке коло питань, що виникають у ході досудового розслідування чи судового розгляду економічних

злочинів. Кваліфікований висновок експерта-економіста сприяє встановленню об'єктивної істини і винесенню справедливого судового рішення відповідно.

Слід відзначити, що відсутність єдиного підходу у чинних законодавчо-нормативних, процесуальних та інструктивних документах до змісту економічної експертизи призвело до хаотичності трактування її сутності за назвами у різних наукових джерелах (наприклад, «державна економічна експертиза», «незалежна економічна експертиза», «судово-економічна експертиза», «експертно-економічне дослідження», «експертно-економічна оцінка» та ін.), підміни одних форм економічного контролю іншими (в окремих випадках не судово-економічна експертиза, а аудит трактується

як засіб доведення істини), невизначеності рівня фахових спеціальних знань, якими слід обов'язково володіти експерту-економісту, і т. д.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над питаннями розроблення та вдосконалення законодавства про судово-експертну діяльність в Україні працювало багато знаних учених та експертів-практиків, серед яких: Л.М. Головченко, Л.В. Дікань, К.І. Клименко, А.І. Лозовий, В.Д. Понікаров, В.С. Серьогін, Е.Б. Сімакова-Єфремян, М.Г. Щербаковський та ін. Проте, незважаючи на досить широкий спектр досліджень із даної проблематики, окремі питання й досі залишаються недостатньо опрацьованими. Зокрема, це стосується вдосконалення нормативно-правового регулювання судово-економічної експертизи в Україні та необхідності усунення певних прогалин у чинному законодавстві, що виступає одним із завдань експертного забезпечення вітчизняного правосуддя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Спираючись на результати попередньо проведених досліджень, слід зазначити, що серед науковців і практиків не існує єдиної позиції щодо трактування категорії «судово-економічна експертиза». Крім того, і в чинному законодавстві формулювання даного поняття відсутнє, що ще більше ускладнює його розуміння. Хоча рішенням Президії науково-консультативної та методологічної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 30.01.2001 поняття «судово-бухгалтерська експертиза» було замінено поняттям «судово-економічна експертиза», проте фактично такі зміни були затверджені Міністерством юстиції України лише 10.06.2005 й досі, як свідчать наукові публікації, враховуються не всіма дослідниками.

Порівняно зі світовою експертною практикою така ситуація є негативною, тому є логічним проведення активних заходів щодо вдосконалення законодавства стосовно судово-експертної діяльності в Україні та практичної реалізації його основних положень у всіх сферах проведення судових експертиз, у т. ч. судово-економічних.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – окреслення основних напрямів удосконалення нормативно-правового регулювання судово-економічної експертизи в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Експертиза є обов'язковою частиною цивілізованого функціонування ринко-

вої економіки будь-якої країни, що зумовлює потребу її нормативно-правової регламентації (регулювання) відповідно.

Регламентация (рос. регламентация; англ. regulations; нім. reglementierung) – процес установлення і дотримання окремих правил, положень, інструкцій, нормативів та інших нормативних документів або ж, іншими словами, регламент. Своєю чергою, під регламентуванням доцільно розуміти процес установлення певної сукупності методик, правил, інструкцій тощо, які забезпечують умови діяльності суб'єктів господарювання, їх структурних підрозділів та окремих працівників. Проведемо розмежування понять «регламент» і «регламентування»:

1) поняття «регламент» відображає статичну частину процесу встановлення порядку діяльності органа управління або посадової особи;

2) поняття «регламентування» за основу має динаміку даного процесу.

Спеціальний вид управління, що забезпечує потрібні значення суттєвих змінних для функціонування об'єкта управління з урахуванням змін зовнішнього середовища носить, назву «регулювання».

Слід відзначити, що судово-експертна діяльність включає такі складники, що забезпечують її функціонування, як: правове, науково-методичне, кадрове, фінансове та організаційне забезпечення, процес проведення експертиз і реалізація висновків експертів. При цьому в кожному з представлених складників можна виділити певні проблеми.

Структурні елементи судово-експертної діяльності в Україні представлено на рис. 1.

Міністерством юстиції України приділяється значна увага вирішенню проблем законодавчого регулювання судово-експертної діяльності, що має практичне значення для забезпечення її належної організації та оптимізації процесуальних відносин у цілому.

Слід зазначити, що з часу прийняття Закону України «Про судову експертизу» (далі – Закон) [1] більшість його положень не втратила актуальності. Проте починаючи з 2004 р. Верховною Радою України були прийняті нові процесуальні кодекси та нормативно-правові акти, що стосуються регулювання судово-експертної діяльності, тому необхідно в новій редакції Закону [1] навести статті, якими закріплюється перелік суб'єктів судово-експертної діяльності і визначається правовий статус судового експерта взагалі, а також судового експерта державної установи і приватного судового експерта.

Одним із напрямів удосконалення законодавчо-нормативної бази щодо судової експертизи в Україні є розрізнення понять «експерт» і «судовий експерт». Експерт – це особа, яка володіє певними знаннями, талантом і досвідом. Судовий експерт залучається до участі в кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському процесах відповідно до чинного процесуального законодавства. Перелік законодавчих актів, де зустрічаються категорії «експерт» і «судовий експерт», є дуже великим (близько 5 тис. документів). Практика свідчить, що мас-медіа, співпрацюючи з консультантами з різних питань, також часто оперують поняттям «експерт». Доречно зазначити, що будь-які господарські правовідносини можуть стати предметом розгляду в суді, а тому фахівці відповідної галузі будуть залучені органами суду як судові експерти відповідно. І тільки розділивши поняття експерта і судового експерта, можна вирішити проблеми, які перешкоджають розвитку справедливої системи правосуддя в Україні.

Крім того, у чинному Законі України [1] не дано визначень первинної, додаткової, повторної, комісійної і комплексної експертизи, а в процесуальному законодавстві такі трактування або відсутні, або ж неточно відображають суть указаних видів експертизи.

Згідно зі с. 7 Закону, судові експертизи та експертні дослідження проводяться державними спеціалізованими установами і судовими експертами, які не є працівниками таких установ [1]. При цьому судово-експертна

діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, здійснюється виключно державними спеціалізованими експертними установами.

У подальшому слід сформулювати ключові питання до роботи недержавних експертних установ та осіб, які не є державними експертами:

1) чи є в наявності в експертів сучасна матеріально-технічна база і створено спеціальні умови праці;

2) як забезпечуються зберігання, використання та утилізація експертних висновків, які не підлягають розголошенню;

3) чи практично реалізується принцип незалежності і гарантії безпеки експерта в ході проведення судової експертизи і складання експертного висновку стосовно серйозних судових проваджень із кримінальною відповідальністю.

Слід зазначити, що відсутність представлених вище умов може в подальшому бути підставою для визнання судовим органом експертного висновку недопустимим доказом. Окрім того, необхідно буде встановити компетентність недержавних експертів, причому рівень кваліфікації державних експертів гарантується порядком їх призначення на відповідну посаду.

На нашу думку, ефективність судово-експертної діяльності в Україні в різних видах судочинства буде забезпечена лише тоді, коли професійно-кваліфікаційні вимоги до судових

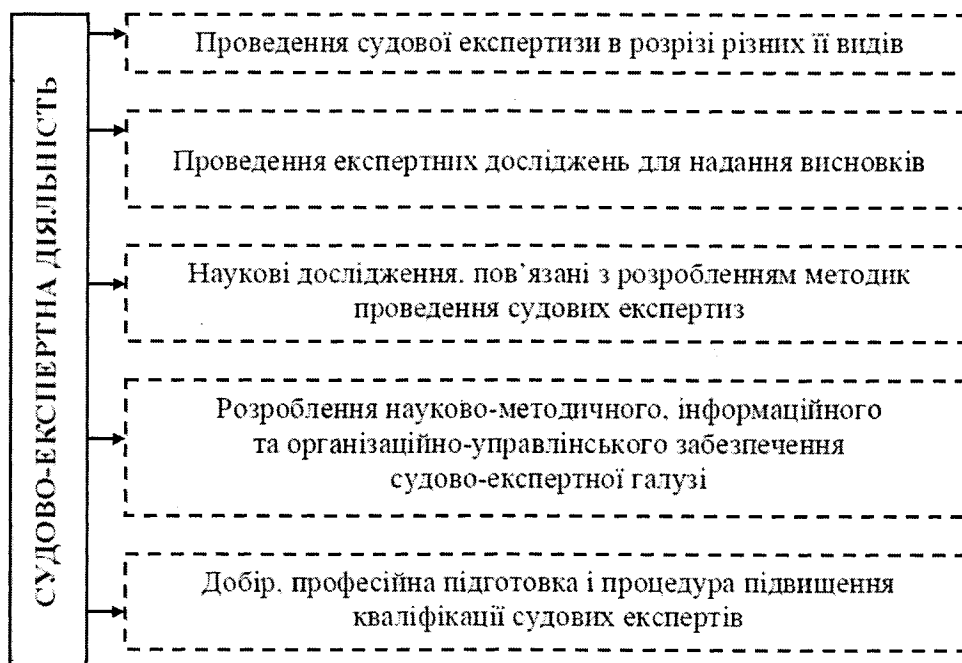

Рис. 1. Основні елементи судово-експертної діяльності в Україні

експертів різних відомств будуть єдиними, адже експерти різних спеціалізацій повинні володіти не тільки знаннями у базовій науці, специфічними знаннями в галузі дослідження речових доказів та апробованими методиками експертного дослідження, але й мати пізнання у галузі кримінального, цивільного та інших процесів, що стосуються проведення судових експертиз. Цікаво, що єдність інтегрованої природи всіх видів судових експертиз реально створює передумови для вироблення єдиного підходу до підготовки судових експертів різного фаху в рамках вищої школи.

У ринкових умовах господарювання виникає потреба в комплексному використанні знань правового та економічного характеру для успішного вирішення і розкриття економічних спорів і злочинів. При цьому важливим засобом збору доказів у ході розслідування кримінальних і цивільних справ про порушення і зловживання виступає судово-еконо-

мічна експертиза, яка набуває процесуальних ознак і означає фактично слідчу дію.

Порядок класифікації судово-економічних експертиз в Україні представлено на рис. 2.

Згідно зі ст. 3 «Принципи судово-експертної діяльності» Закону України «Про судову експертизу», судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження [1]. Охарактеризуємо їх детальніше стосовно проведення судово-економічної експертизи.

Принцип законності означає дотримання експертом-економістом і правоохоронними органами у своїй діяльності законодавства України. Принцип незалежності передбачає представлення експертом-економістом висновку на підставі результатів проведених досліджень відповідно до чинного законодавства та його спеціальних знань. Незалежність судового експерта-економіста забезпечується процесуальним порядком призначення

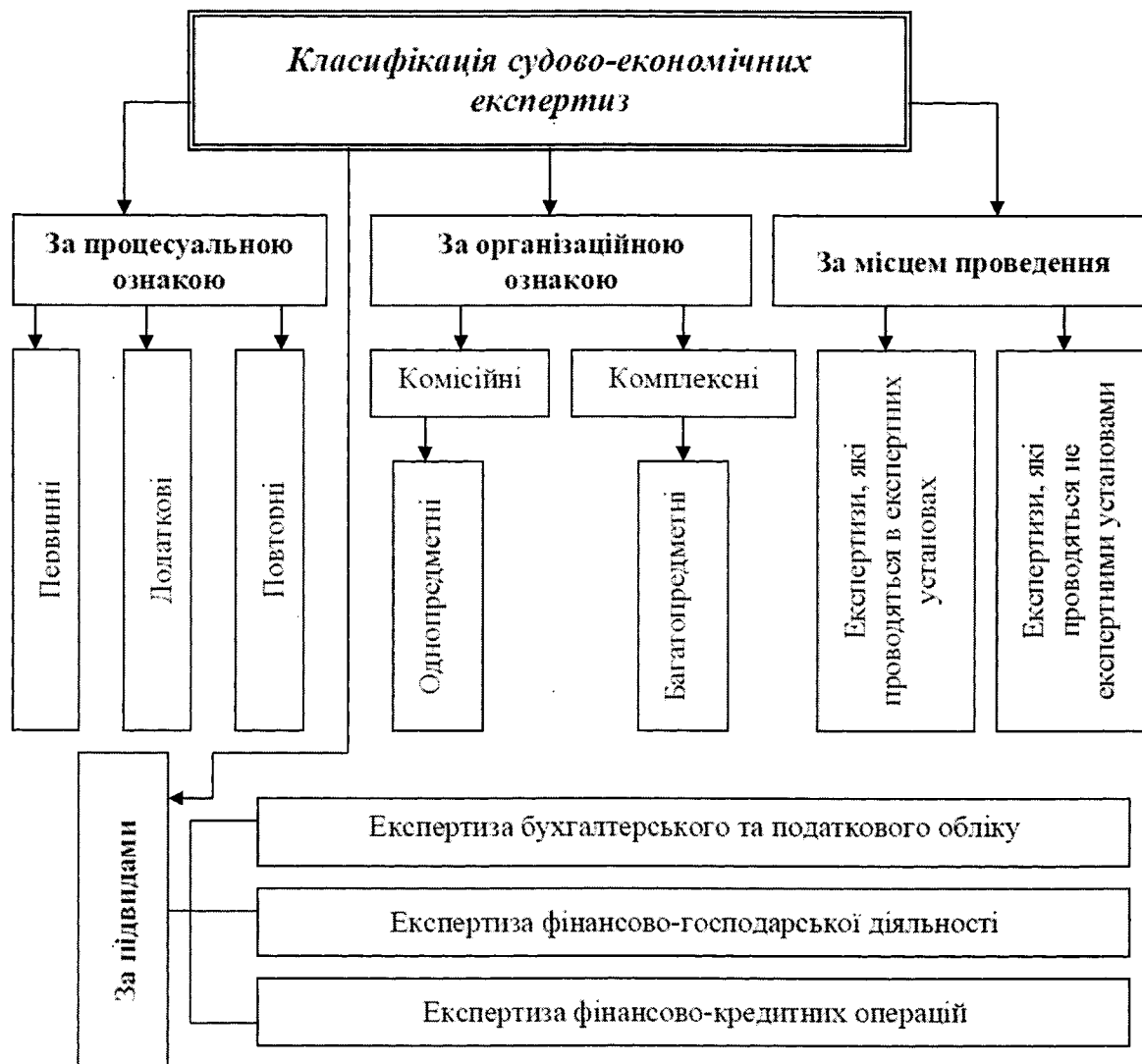

Рис. 2. Класифікація судово-економічних експертиз [10; 11]

економічної експертизи, юридичною відповідальністю експерта-економіста за складання звідом неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків; заборону втручатися будь-кому в процес проведення судово-економічної експертизи під загрозою відповідальності. Принцип повноти означає виявлення і вивчення за документами всіх фактів, що мають значення для економічної експертизи, при цьому в кінцевому підсумку дає змогу з'ясувати причини незадовільного стану об'єкта, що досліджується. Відповідно до принципу об'єктивності, експерт-економіст повинен об'єктивно оцінити досліджуваний об'єкт, при цьому документально обґрунтовуючи факти, обов'язково виявляючи причини і зв'язки між ними.

Ми підтримуємо пропозицію науковців та практиків щодо доповнення представленого переліку принципів судово-експертної діяльності принципом дотримання прав і законних інтересів громадянина та юридичної особи, принципом максимального збереження об'єктів судової експертизи і принципом дотримання професійної етики судового експерта.

Судово-економічна експертиза характеризується процесуально-правовим та економічним змістом. Проте виходячи з теми нашого дослідження зауважимо, що процесуально-правовий зміст експертизи полягає у визначенні її як процесу, керованого системою правил, закріплених на законодавчому рівні.

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку інституту економічної експертизи, на думку І.В. Перевозової, особливо яскраво простежуються такі тенденції:

• **у рамках процесу судочинства:**

1) постійне збільшення кількості проведених судових експертиз як у сфері кримінального судочинства, так й у сферах цивільного, арбітражного та адміністративного процесів;

2) постійно зростаюча кількість висновків експертних досліджень, здійснених за ініціативою великого кола органів і посадових осіб, наділених правом призначати проведення економічної експертизи (слідчі і судові органи, правоохоронні органи спеціального призначення, посадові особи митних і фіскальних органів, інвестиційних фондів та ін.);

• **поза рамками судочинства:**

1) розуміння і практична реалізація економічної експертизи як елемента (стадії) процесу управління (внутрішньовідомча, корпоративна, внутрішня експертиза);

2) розуміння і практична реалізація економічної експертизи як виду консалтингової діяльності у формі незалежної комерційної зовнішньої експертизи, що здійснюється незалежними експертами [2, с. 99].

На основі узагальнення різних поглядів науковців на характерні риси судово-економічної експертизи нами сформульовані такі:

- судово-економічна експертиза проводиться лише у процесі розслідування кримінальної чи цивільної справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду, тільки у разі виникнення потреби в спеціальних знаннях для встановлення фактичних обставин таких проваджень (практично реалізується гносеологічна функція експертизи);

- економічна експертиза, що проводиться в ході розслідування кримінального чи цивільного провадження, набуває процесуальних ознак і фактично представляє собою слідчу дію (практично реалізується кримінологічна функція експертизи);

- судово-економічну експертизу має право проводити лише спеціаліст, який отримав кваліфікацію судового експерта з відповідної спеціальності і включений до Державного реєстру атестованих судових експертів;

- судово-економічна експертиза проводиться без дотримання принципу всебічності дослідження, оскільки встановлює лише окремі факти діяльності осіб, які виступають учасниками розслідування цивільного або кримінального провадження;

- у ході проведення судово-економічної експертизи експерт дає відповіді лише на ті питання, які перед ним поставлені слідчим (судом) і зазначені в постанові слідчого (ухвалі суду) про її призначення (реалізується інформаційна чи доказова функція експертизи);

- особливими підставами призначення судово-економічної експертизи може виступати недоброякісне проведення попередніх документальних ревізій, обґрунтоване клопотання підозрюваної особи, висновки експертів іншої спеціальності та ін. [3–8].

На жаль, поняття економічної експертизи в українському законодавстві чітко не представлено. Зокрема, тут дається визначення категорій «експертиза» і «судова експертиза». Проаналізувавши низку законодавчих актів, ми прийшли до висновку, що трактування поняття «експертиза» є вузькоспеціалізованим і стосується лише деяких сфер діяльності (архітектурна, ветеринарна, будівельна, екологічна та ін.). Про проведення експертизи

також згадується у Податковому кодексі України (ПКУ) (ст. 82–84). Зокрема, у ПКУ пред- ставлено певні умови для проведення експертизи. Однак законодавство, що регулює питання призначення і проведення експертиз, обмежує коло замовників і виконавців у цій сфері [8, с. 76–77].

Із такою думкою погоджується В.В. Федчишина, яка зазначає, що виникають законодавчі суперечності: з одного боку, ПК України дає можливість проведення експертиз і визначає, коли це можна зробити, а з іншого – законодавство з питань призначення та проведення експертиз обмежує коло її замовників та виконавців [9, с. 41].

І як вихід із цього замкнутого кола С.Р. Романів та І.Д. Голяш пропонують уважати виконання вимог ПКУ можливим тільки в ході проведення економічних досліджень, для призначення яких не вимагається постанова слідчого чи судового органу [8].

Практика контролю в Україні засвідчує, що економічну експертизу здебільшого трактують як один із видів судової експертизи. На думку І.В. Перезової, застосування економічної експертизи сягнуло далеко за межі процесу судочинства та її результати використовуються як базис управлінських рішень непроцесуального характеру [2, с. 103]. Ми вважаємо, що поняття «економічна експертиза» є більш ширшим і охоплює, по суті, всі види економічної діяльності суб'єктів господарювання, тому зміст економічної експертизи полягає, по-перше, у дослідженні, перевірці, аналізі та оцінці стану всебічної діяльності підприємства, а по-друге – у виявленні чинників, які можуть спричинити ско-

ення економічних злочинів і приховувати їх наслідків.

Одним із напрямів удосконалення законодавчо-нормативної бази щодо регулювання судово-експертної діяльності в Україні є конкретизація норм щодо міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи, а саме: правил проведення різних видів судових експертиз за дорученням відповідного органу (особи) іншої країни, порядку залучення іноземних фахівців до спільного проведення експертиз, напрямів міжнародної наукової співпраці у сфері судової експертизи та ін.

На нашу думку, внесення таких змін забезпечить належний комплексний підхід до вдосконалення законодавчо-правової регламентації судово-експертної діяльності в Україні у цілому, у т. ч. у сфері проведення судово-економічної експертизи.

Висновки з цього дослідження. Можна стверджувати, що в Україні необхідно уніфікувати процесуальне законодавство з питань призначення і проведення судової експертизи, адже в кожній галузі процесу така діяльність по-різному регламентується. Крім того, у вітчизняній законодавчій базі слід представити трактування поняття економічної експертизи та принципи її проведення, сформувати ринок послуг у сфері економічної експертизи, а також активізувати на державному рівні процес щодо створення незалежних експертних установ, які б проводили будь-які види економічних експертиз. Такі заходи забезпечать вирішення проблеми штучної монополії державних експертних установ і передбачатимуть соціальний захист для діючих приватних судових експертів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII (зі змінами і доповненнями).
2. Перезова І.В. Економічна експертиза як специфічна галузь знань / І.В. Перезова // Економіка : реалії часу. – 2013. – № 3(8). – С. 97–105.
3. Дікань Л.В. Судово-економічна експертиза : [навч. посіб.] / Л.В. Дікань, В.Д. Понікаров, О.В. Кожушко. – Харків : ХНЕУ, 2014. – 431 с.
4. Колісник О.П. Теоретичні основи судово-бухгалтерської експертизи / О.П. Колісник // Фінанси, облік і аудит. – 2009. – № 14. – С. 256–263.
5. Олійник Л.Г. Судово-бухгалтерська експертиза: сучасний стан та перспектива розвитку / Л.Г. Олійник // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 5. – С. 233–237.
6. Пашинська І.І. Концептуальні основи судово-економічної експертизи / І.І. Пашинська // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2013. – № 1. – С. 296–298.
7. Понікаров В.Д. Судово-економічна експертиза : [навч. посіб.] / В.Д. Понікаров, С.М. Попова, Л.М. Попова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 271 с.
8. Романів С.Р. Економічна експертиза: її сутність і роль у сфері контролю / С.Р. Романів, І.Д. Голяш // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові економічні дослідження : теорії та пропозиції». – Запоріжжя, 2016. – С. 76–78.

9. Федчишина В.В. Щодо окремих аспектів податкової експертизи / В.В. Федчишина // Фінансове право. – 2016. – № 1(35). – С. 38–42.

10. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України № 1350/5 від 27.07.2015).

11. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України № 1350/5 від 27.07.2015).